

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

НАВЧАННЯ Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ВИКЛИКАХ СЬОГОДЕННЯ

Монографія

Суми 2018

УДК 373.2/3.091.2

Н 15

*Друкується згідно з рішенням вченої ради
Навчально-наукового Інституту педагогіки і психології
(протокол № 8 від 27 березня 2018 р.)*

Рецензенти:

Т. О. Пушкарьова – кандидат педагогічних наук, професор, начальник відділу проектного управління Інституту модернізації змісту освіти, м. Київ

О. С. Чашечникова – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри математики Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Наукові редактори:

О. В. Лобова – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної і початкової освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка;

І. П. Рогальська-Яблонська – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Н 15 **Навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у викликах сьогодення:** [монографія] / за заг. ред. О. В. Лобової, І. П. Рогальської-Яблонської. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. – 444 с.

ISBN 978-617-7487-349

У колективній монографії висвітлюються питання психолого-педагогічного супроводу процесу навчання і виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; представлено ретроспективний аналіз педагогічних досліджень навчально-виховного процесу у початковій школі та дошкільних навчальних закладах; запропоновано нові підходи до підготовки майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти до професійної діяльності.

Монографію адресовано фахівцям з дошкільної та початкової освіти, інноваційно-налаштованим аспірантам, магістрантам, студентам, широкій педагогічній громаді.

УДК 373.2/3.091.2

© Колектив авторів, 2018

© ФОП Цьома С. П., 2018

ISBN 978-617-7487-349

© СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Бурсова С. С., Гришко О. І., Карапузова І. В., Клевака Л. П.
*ВИКОРИСТАННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО МАТЕМАТИЧНОГО
МАТЕРІАЛУ З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНИХ
МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ* 7

Гаврило О. І.
*ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА
ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОШКІЛЬНИКІВ МЕТОДАМИ
ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ* 25

Гнізділова О. А., Сулаєва Н. В.
*ВИКОРИСТАННЯ МНЕМОТАБЛИЦЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРИРОДІ* 42

Данько Н. П.
*КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ВІДПОВІДНО
ДО НОВОГО ТИПОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ* 60

Золотарьова Т. В.
*ПІЗНАВАЛЬНО-ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ІЗ ДЦП І СТАН СФОРМОВАНOSTІ ЇХ УМІНЬ ЗДІЙСНЮВАТИ
ПЛАНУВАННЯ ТА САМОКОНТРОЛЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ* 78

Ковалевська Н. В., Пасічніченко А. В., Зімакова Л. В.
*РЕАЛІЗАЦІЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ ФОРМ СПІВРОБІТНИЦТВА ЗАКЛАДІВ
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З СІМ'ЄЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ* 98

Колишкіна А. П.
*МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ
ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ* 115

Кондратюк С. М.
*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НЕУСПІШНОСТІ
УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ* 133

Король О. В., Павлущенко Н. М.
*ДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ СКЛАДОВОЇ
У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ* 150

Манжелій Н. М., Вашак О. О. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ІГРАШКА У ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	167
Рогальська-Яблонська І. П., Рогальська Н. В. ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ	184
Парфілова С. Л. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	202
Прибора Т. О. АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ ДО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	220
Харькова Є. Д. ВЗАЄМОДІЯ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА РОДИНИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	234
Шаповалова О. В. ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА	254

РОЗДІЛ 2

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бондаренко Г. Л. ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО РИТОРИЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	267
Булатова Л. О. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНО-ОБРАЗНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	284
Бутенко В. Г. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ	303
Васько О. О. МЕТОДИКО-МАТЕМАТИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ	323

Врадій К. М. ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ТЕХНОЛОГІЧНО НАСИЧЕНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	340
Гулей О. В. ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ НАВЧАННЯ ДЕКОРАТИВНО- ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ В ЗМІСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ВИТИНАНКИ.....	357
Карапузова Н. Д., Павленко Ю. Г. МУЗЕЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	373
Лобова О. В. ВОКАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВОЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	393
Порядченко Л. А. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ ДІТЕЙ 5-6 РІЧНОГО ВІКУ ПОБУДОВИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У ФОРМІ ОПИСУ.....	409
Пушкар Л. В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МУЗИЧНО- ТЕРАПЕВТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МУЗИЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ БАКАЛАВРІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ.....	428

РОЗДІЛ 2

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАВЧАННІ Й ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО РИТОРИЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Г. Л. Бондаренко,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка*

Головними компонентами концепції «Нова українська школа» визначено новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, дитиноцентризм, наскрізний процес виховання, який формує ціннісні орієнтації школярів, педагогіку партнерства між учасниками освітнього процесу [11, с.11]. Реалізація означених компонентів у новій українській школі можлива за умови оволодіння вчителем педагогічною риторикою, яка має забезпечити бездоганне володіння мовленнєво-риторичною діяльністю та прийомами ефективної комунікації.

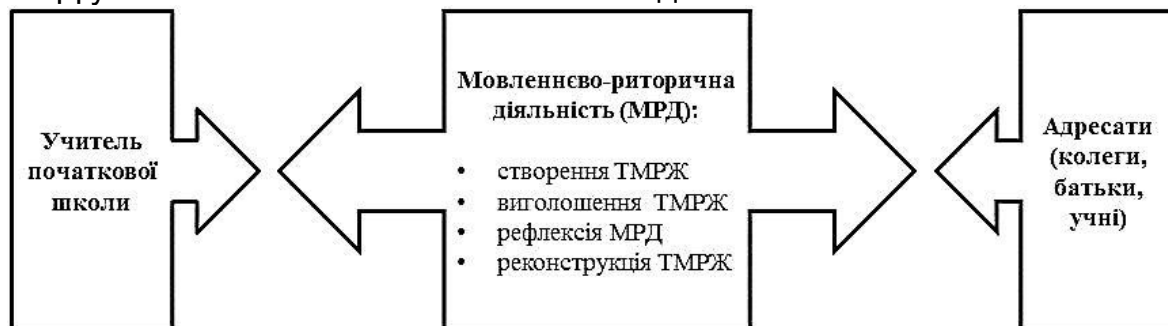
Французький учений Стефані Лелу (Stéphanie Leloup) відповідно до результатів анкетування учнів створив портрет «ідеального вчителя», який із точки зору школярів повинен:

- вміти будувати особистісні стосунки з учнями на взаємній повазі;
- володіти такими якостями, як доброзичливість, чуйність, співпереживання, відкритість, готовність до співпраці, почуття гумору, відповідальність, начитаність, ерудиція тощо;
- цікаво будувати заняття, утримувати увагу класу протягом всього заняття, підтримувати дисципліну;
- любити і знати свій навчальний предмет, бути здатним зацікавити ним; володіти манерою поведінки, педагогічним тактом, ораторським мистецтвом тощо [17, с.328–351].

Як бачимо з результатів анкетування, риторичні уміння педагога посідають провідне місце в професійній діяльності вчителя та входять у п'ятірку вмінь «ідеального вчителя». З огляду на це, майбутній учитель початкової школи має бути готовим до мовленнєво-риторичної діяльності.

Під поняттям «мовленнєво-риторична діяльність учителя початкової школи» (далі – МРД) ми розуміємо активність, цілеспрямованість, умотивованість процесу створення, виголошення та реконструкції тексту (мовленнєвого і риторичного жанрів), який реалізується засобами мови усно в конкретній аудиторії (учнівській, педагогічній, батьківській тощо)

або письмово, з метою здійснення якісного, ефективного, гармонійного педагогічного впливу на адресата (адресатів) у ході спілкування, задоволення пізнавальних потреб, а також рефлексії власної МРД [3]. Іншими словами, учитель початкової школи повинен уміти не просто висловити думку, а свідомо спланувати, розробити текст із доцільною структурою, викликати заздалегідь визначену рефлексивну реакцію в учнів молодшого шкільного віку / колег / батьків, мінімізувати їхню пасивність та регулювати інтенсивність емоційного впливу. Схематично МРД учителя початкової школи можна подати так:

МРД – мовленнєво-риторична діяльність;
ТМРЖ – тексти мовленнєвих і риторичних жанрів.

Рис. 1 Мовленнєво-риторична діяльність учителя початкової школи

Проведене нами анкетування серед студентів спеціальності «Початкова освіта» Київського університету імені Бориса Грінченка дозволило виявити чинники, які вирізняють МРД від усталеного мовлення педагога, а саме: добродійність; довір'я; усвідомленість мовлення; підготовленість висловлення; аргументованість; переконання; максимально виражена енергійно-сміслова сутність слова; позитивний емоційний вплив; раціональна оцінка змісту висловленого тощо.

Таким чином, готовність майбутнього вчителя початкової школи до МРД вимагає необхідних знань та умінь із педагогічної риторики, різноманітних форм, методів і прийомів її вираження, які допоможуть реалізувати перехід від авторитарної мовленнєвої діяльності педагога до орієнтованої на супровід і підтримку молодших школярів.

Як показали наші дослідження, особливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до МРД мають визначатися загальнодидактичними принципами, а також специфічними: активності особистості в оволодінні МРД, зв'язку теорії педагогічної риторики та практики сучасної початкової школи, жанрового підходу до навчання МРД, комплексного розвитку усіх видів МРД, діалогічності педагогічної взаємодії, змагальності та емоційного комфорту.

Серед дидактичних умов ми надавали перевагу таким: діагностика готовності майбутнього педагога до МРД, структурування педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкової школи відповідно до компонентів МРД, відбір ефективних форм, методів, прийомів, засобів формування готовності до МРД, моделювання (риторизація) навчальних предметів і виховних заходів школи I ступеня з точки зору ефективної МРД, аналіз процесу і результату формування готовності студента до МРД.

На нашу думку, пріоритетне місце у підготовці вчителя початкової школи до МРД посідає навчальна дисципліна «Педагогічна риторика». Її мета – розвиток мовленнєво-риторичної особистості майбутнього вчителя початкової школи (мовленнєво-риторичної компетентності), яка усвідомлено володіє засобами педагогічної комунікації з метою ефективного управління пізнавальною діяльністю молодших школярів, їхнім особистісним зростанням, а також професійного спілкування з членами педагогічного співтовариства, батьками, громадськістю та репрезентації професійних цінностей у публічному мовленні.

Ми переконані, що особливостями навчальної дисципліни «Педагогічна риторика» є: *персоніфікація* – орієнтація на особистість студента, його запити і професійні потреби; *інноваційність* – застосування сучасних технологій навчання (інтерактивна, тренінгова, проблемна, інтегрована, змішана, перевернута, ігрова тощо); дистанційної форми навчання у тісному зв'язку аудиторного і віртуального освітнього середовища (розпочинаємо в аудиторії → продовжуємо дистанційно; виголошуємо в аудиторії → аналізуємо в мережі; укладаємо в мережі → обговорюємо в аудиторії); *контекстуальне включення* – вирішення педагогічних проблем у контексті конкретних групових риторичних проектів (створення комп'ютерного риторичного тренажера, веб-сайту, веб-квесту, відео, укладання зразків педагогічних промов, озвучення текстів художніх творів для дітей тощо).

Ефективними методами і прийомами, які ми застосовували під час викладання дисципліни «Педагогічна риторика», крім класичних, виявилися такі специфічні, як: рольові та ділові ігри, словесна дія, мікро-виступи на задану професійно орієнтовану тему (пояснити новий матеріал, розповісти про письменника / історію морально-етичного спрямування), виступи-імпровізації, дискусія, риторичний аналіз усних і письмових педагогічних текстів навчального та виховного спрямування, риторичні ігри-імпровізації, розв'язування риторико-педагогічних задач, вирішення комунікативних завдань, риторичні вправи, риторичний відеопрактикум, декламаційний практикум, театральні етюди, складання власного мовленнєво-риторичного портрету тощо.

Одним із завдань дисципліни «Педагогічна риторика» нами визначено підготовку вчителя початкової школи до риторизації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), зокрема в початковій школі.

Проблему риторизації освітнього процесу в ЗЗСО розглядали у своїх наукових доробках Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Ладиженська, І. Кучеренко, Л. Мацько, С. Мінеєва, В. Ницета, С. Омельчук, М. Пентиліук, Г. Сагач, О. Сальнікова, Л. Скуратівський, О. Усанова та ін. Проте означена проблема донині цілком не вивчена щодо освітнього процесу початкової школи та потребує дослідження і розроблення з боку науковців. С. Мінеєва під поняттям «риторизація» розуміє механізм (процес) переосмислення предмета і способів його викладання, переосмислення організації освітнього процесу як повноцінного діалогічного спілкування за канонами риторики» [8]. В. Ницета, на основі узагальнень визначень дефініції «риторизація» робить висновки про те, що вона «стосується всіх

аспектів освіти – навчального процесу, позанавчальної діяльності, педагогічного спілкування; смисловим наповненням риторизації є риторичні знання, канони (категорії) риторики, закони риторики, діалог (діалогізація), риторична ситуація, риторична діяльність, засоби риторичної діяльності; риторизацію пов'язують із процесами осмислення, переосмислення, активізації, перетворення об'єкта, отже, із певною зміною свідомості учасників освітнього процесу, і передусім, його організатора – педагога» [9].

І. Кучеренко визначила такі основні складники риторизації освітнього процесу, а саме: максимальна мовленнєва практика; підпорядкування лінгвістичної теорії інтересам розвитку мовлення; мотиваційна готовність до комунікативно-мовленнєвої діяльності; зацікавленість і усвідомлення значущості риторичної освіченості; особистісно орієнтована спрямованість навчального процесу; суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя й учнів; раціональне поєднання традиційних та інноваційних методів; використання риторично яскравих засобів [7, с.67–63].

На нашу думку, моделювання освітнього процесу в початковій школі з точки зору МРД учителя сприятиме його риторизації. О. Усанова відмічає, що «риторизація процесу навчання (моделювання навчальних дисциплін як предметів риторичної діяльності) дає можливість організувати навчальний процес як діалог, спілкування з текстами і конкретними особистостями, залучення до цінностей культури, сприяє розвитку мовної особистості, розкриттю творчої індивідуальності» [15, с.20].

Дослідження В. Нищети показали, що риторизація означає поступове цілеспрямоване «входження» риторики в освітній процес сучасної школи; трактується за допомогою ключових слів «осмислення», «переосмислення», «активізація», «перетворення», «освоєння способів»; передбачає реалізацію риторичних смислів («риторичні знання», «риторична діяльність», «категорії риторики – етос, логос, пафос», «риторична ситуація», «діалогізація», «мовні (риторичні) жанри», «риторична норма», «агональна взаємодія» [10, с.210]. Підтримуючи в цілому змістову характеристику явища риторизації, вважаємо за доцільне розмежувати риторичні смисли «мовні (риторичні) жанри» на «мовні, мовленнєві, риторичні жанри». Ми погоджуємося з думкою Л. Горобець, щодо розрізнення понять «мовленнєвий жанр» і «риторичний жанр». Дослідниця поняття «мовленнєвий жанр педагогічного мовлення» трактує як «тематично цілісне, закінчене висловлювання певного стилю і структурно-смислової будови, що відповідає навчальним, виховним і комунікативним функціям педагогічно орієнтованого спілкування вчителя в різних ситуаціях процесу навчання і виховання», а дефініцію «риторичні жанри» тлумачить як ті, «які не можуть відбутися без особистісного прояву мовця (етос, логос, пафос). До риторичних ми відносимо ті жанри, які вчитель навмисно продукує, продумуючи загальні стратегії мовленнєвої поведінки, обирає мовленнєву тактику: ті або інші мовленнєві засоби, прийоми активізації уваги і прикрашання промови, планує їхній вплив, свідомо відходячи від риторичної нейтральності, риторичного нуля. Риторичні жанри вимагають підготовки, мають складну композицію і складну розчленовану тезу» [5, с.219].

На нашу думку, виваженим є розроблений О. Сальніковою трьохвекторний підхід до запровадження риторизації в ЗЗСО, а саме:

- 1) риторизація навчального процесу (втілення риторичних морально-етичних ідей, гуманізація відносин, суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя та учнів; справжня діалогізація; реалізація принципів розвивального навчання; створення можливостей для самореалізації учнів);
- 2) риторизація навчального предмета (створення мотивації до вивчення предмета; орієнтація на практичну значимість вивчення предмета; встановлення інтеграційних зв'язків між навчальними предметами; переважання усного мовлення на уроках і в позаурочній діяльності; жанровий підхід до викладання; визначення уроку як мовленнєвої події);
- 3) риторизація навчального завдання (створення життєвої / навчальної ситуації; переведення навчальної ситуації в риторичну; виділення комунікативного наміру; формулювання відкритого завдання, що не має однозначної відповіді; необхідність обґрунтування свого рішення; обов'язкова рефлексія як основа саморозвитку) [13, с. 3].

Як ми вже зазначали, одним із засобів риторизації освітнього процесу є його діалогізація. Американський учений Н. Барбаліс (N. Burbules) [16, с. 110] розглядає освітній діалог з точки зору інтеракціонізму (взаємодії) в дидактичних і виховних практиках. Основними конструктами діалогізації визначає діалог як бесіду, діалог як дослідження, діалог як дебати та діалог як інструктаж [16, с. 111].

Під час вивчення навчальної дисципліни «Педагогічна риторика» ми рекомендували майбутнім учителям не обмежуватися передачею нової інформації в готовому вигляді, а безпосередньо керувати активною інтелектуально-мовленнєвою діяльністю молодших школярів, викликати потребу в аналізі досліджуваного факту, висуненні гіпотез, спонуканні до спільних роздумів, пошуків вирішення проблеми, наприклад: *Які є думки, здогадки, пропозиції...?; Чи погоджуєтесь, чому...?; Як можна перевірити...?; Чи може...?; Чому...?; Як...?; Що трапиться, якщо...?; Які небезпеки...?; Які переваги...?; Який вплив...?; Яким чином...? тощо.* Такий підхід до освітнього процесу був характерним для прогресивних педагогів (Дж. Брунер, В. Дістервег, Дж. Локк, М. Монтень, Фр. Рабле, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський та інші). Зокрема, В. Сухомлинський зазначав: «Характерною особливістю роботи учнів у кращих педагогів є дослідницький підхід до предмета вивчення. Учневі не дають готових висновків, доведень правильності тієї чи іншої істини. Учитель дає учням можливість висунути кілька можливих пояснень, у самій дійсності шукати підтвердження й спростування кожної з висунутих гіпотез» [14, с.56 – 58].

Важливе місце під час підготовки майбутніх учителів початкової школи до риторизації освітнього процесу, а також формування готовності до МРД посідають такі методи:

- евристичних запитань, який передбачає застосування під час дослідження предмета / явища / проблеми таких запитань: *хто? – що? – де? – навіщо? – чому? – як? – коли?;*

- евристичного дослідження, а саме: *проблема – пошук вирішення (різні точки зору учнів) – корекція (за необхідності) – отримання спільного рішення – узагальнення – висновки;*
- метод «Прес», який передбачає дослідження предмета за такої послідовності: *я думаю... – тому що... – наприклад... – на мою думку... – таким чином...;*
- метод «Якщо», наприклад: *що відбудеться, якщо учні перестануть бути чемними?»;*
- метод асоціацій, наприклад: *Уявіть себе словом «чемність»...Яке воно? Опишіть слово «чемність» своїми словами... Чи відчуваємо ми чемність? Як це можна довести? (учні висловлюють думки)... Чи можемо ми побачити чемність? Наведіть приклади... Як чемність може змінити ваше життя?»*

Перевага застосування зазначених методів під час занять із «Педагогічної риторики» полягала в тому, що вони дозволяли діагностувати, по-перше, наскільки студенти готові до риторизації освітнього процесу в початковій школі; по-друге, виявляти рівень сформованості готовності майбутніх педагогів до МРД.

Окрім того, під час складання промов дидактичного спрямування (інформаційний діалог, пояснювальна тощо) майбутнім педагогам ставилося завдання застосовувати слова або фрази, які сприяють діалогізації освітнього процесу, а саме: «*Візьмемо...*», «*Розглянемо...*», «*Зупинемося...*», «*Перейдемо...*», «*Уявимо...*», «*Переконаний, що знайдеться багато учнів, які скажуть...*», а також риторичний прийом «міркування вголос», що передбачав промовляння своїх думок, постановку собі запитань та формулювання відповідей на них.

Підготовка вчителя початкової школи до риторизації освітнього процесу повинна включати і розвиток таких мовленнєво-риторичних умінь, як:

- створення позитивної мовленнєвої установки на початку уроку: *Діти, я хочу подивитися, як ви усміхаєтесь! Я люблю ваші усмішки! Усміхніться будь ласка! А тепер скажіть: що ви більше за все любите слухати – казку чи вірш? Гаразд, розкажу вам казку про.... Сядьте зручно і уважно-уважно слухайте. Хто вушка свої вмикає, той багато цікавого пізнає, а хто засне – той ні з чим і піде»;*
- врахування потреб учнів: *навіщо їм вивчення нового матеріалу, що він їм дасть; що вони будуть уміти, якщо його засвоять;*
- застосування словесних прийомів створення атмосфери творчості: звертань: «*Як ви розумієте...*»; «*Самі бачите, що...*»), запитань («*Ви не втомилися?»*»; «*Не швидко?»*»), фраз («*Подумайте, будь ласка...*»; «*Давайте подивимося...*»; «*Згадали, так?»*»; «*Сподіваюся, це не викличе сумнівів»*»; «*Це всім зрозуміло?»*»; «*Давайте разом сформулюємо... і т.п.*»);
- використання словесних засобів активізації уваги учнів: фраз («*Послухайте, будь ласка...*»; «*Прошу звернути на це увагу...*»; «*Я ще раз звертаю вашу увагу на ...*»), пауз, змін голосу, займенників I та II особи («*Я спробую вас переконати в тому,*

- що...»; «Вам відомо, що...»; «Звісно вас цікавить...»; «Я не можу не поділитися з вами своїми враженнями, думками»), дієслів у формі I та II особи наказового способу («Поміркуємо!»; «Спробуємо розібратися!»; «Виправте, якщо я помилилася!»; «З'ясуємо...»; «Уважно послушайте!...»; «Думаймо!...»);
- схвалення діяльності учнів, що сприяє створенню піднесеного настрою, ситуації успіху («Молодці, правильно!»; «Гарно сказано!»; «Я був переконаний, що ви знаєте!»; «Я переконаний, що ви зможете!»; «Дуже добре!»; «І я такої ж думки!»; «Очевидно, це саме так!»; «Ви обрали надзвичайно вдале (розумне) розв'язання!»; «Не хвилюйтеся, всі роблять помилки!»; «Спробуйте ще раз і вам (тобі) обов'язково вдасться...!»); «Я в захопленні від вашої ідеї!»; «Я вірю у вас (тебе)!»; «Ви такі винахідливі!»; «Я вами захоплююсь!»; «Це чудове запитання!»; «Я з вами щодня вчуся новому!» тощо);
 - керування переходом від однієї думки до іншої (по-перше; по-друге; по-третьє...; нарешті...; і на останок...; треба вказати три ознаки...; поділяється на дві групи...; перейду до наступного прикладу...; другий приклад (факт, випадок)...; і, на кінець, такий факт...; наступне, що хотілося б сказати...; ще один важливий чинник, що засвідчує...»);
 - застосування на уроці полімодального мовлення («Подивіться, послушайте, відчуйте»);
 - використання енергетичних параметрів мовлення (переміщення по аудиторії, що дає можливість підняти рівень енергетики на 1-2 бали; гучність і силу голосу; темп мовлення, інтонаційне багатство; зоровий контакт зі слухачами тощо).

Важливого значення для риторизації освітнього процесу ми надавали завданням, спрямованим на формування у майбутніх педагогів уміння переконувати. Студенти вчилися складали портрет аудиторії молодшого шкільного віку. Серед ознак молодших школярів, які має врахувати педагог, майбутні вчителі визначили такі: сюжетність викладу, «малювання» словом, аналогія; аргументація має відповідати дитячому досвіду; варто апелювати до позитивних героїв казок, оповідань / сучасних мультфільмів, дитячих життєвих ситуацій; можливих наслідків (корисних або шкідливих) учинків, поведінки; пропонувати приклади для наслідування; необхідно уникати зайвої повчальності; дитину, яка не усвідомила своєї помилки, але стала на шлях роздумів, зворушує доброта і співчутливість, відлякує різкість; промова має викликати емоції.

Майбутні педагоги вчилися переконувати учнів у тому, що залякувати (ображати) – це поганий вчинок. Для прикладу ми запропонували простий, але ефективний риторичний метод аналогії, який застосувала учителька з британського Бірмінгема (Англія) Роуз Даттон, щоб показати дітям жахливий ефект від залякування та цькування:

«Діти, подивіться, що в мене в руках? Так, це два однаковісінькі яблука. Вони красиві, соковиті, їх хочеться з'їсти. Ти мені не подобаєшся! Ти погане яблуко! Ти огидне, в тебе жахливий колір! (учитель кидає одне яблуко на підлогу, потім піднімає та передає його

учням). *Прошу вас знайти в цьому яблуці те, що не подобається, і теж кинути його. (Школярі по черзі кидають яблуко, знаходять у ньому недоліки, критикують його хвостик, шкірку, називають червувим тощо). Чи відрізняється це яблуко від іншого? (показує друге красиве яблуко). Зовні яблука схожі, але давайте їх розріжемо (розрізає). Як бачимо, одне яблуко виявилось білим всередині і смачним на вигляд, а друге – коричневим, побитим, ніби у синцях. Діти, але ж це ми його зробили таким! Це наша вина?! Ми його образили... Так само відбувається і з людьми, коли ми їх ображаємо або обзиваємо. Зовні не видно, але ми наносимо їм величезну кількість внутрішніх ран! (пауза, діти замислюються над ганебним учинком). – А чи приємно, коли когось із вас обзивають, ображають? Розкажіть про це (коротенькі розповіді дітей). У язика немає кісток, однак він може розбити серце. Будьте обережними зі своїми словами! Давайте всі разом обіймемося і більше ніколи не будемо ображати одне одного.*

Крім того, вправлялися у формулюванні тези, добору сильних аргументів, перевірці переконувальної промови щодо реалізації в ній лінії та законів аргументації.

Наші спостереження дозволили виявити ефективні завдання щодо розвитку готовності майбутніх учителів початкової школи до риторизації навчального предмета. Для риторизації уроків літературного читання доцільними виявилися завдання на оволодіння такими прийоми: «читання портрету письменника», «оживлення образу митця», «драматизація біографічного сюжету», «цікавий зачин до теми» (приклад із власного / дитячого досвіду, телевізійний матеріал, фрагмент із книги / кінофільму / мультфільму, гумористична історія, загадка, неочікуване запитання до учнів, цікава історія або факт, дивовижне відкриття тощо).

З метою риторизації уроків української мови майбутні учителі вправлялися у висловленні власного ставлення до того, про що говорять, наприклад: *Ось який цей префікс (при-). Дуже, мені здається, добрий, скромний і несамотійний. Йому б поряд із ким-небудь знаходиться: приморський, пришкільний; зробити щось трішки – присісти; до когось приблизитися...*

Крім того, вчилися створювати риторичне визначення або давати образну характеристику поняттям, наприклад: *Головні члени речення – великі друзі. Підмет і присудок завжди пов'язані один з одним така само, як ці чоловічки, котрі міцно тримаються за руки; Лапки – спіймана в пастку думка, яка може різними шляхами вислизнути від мисливця.*

Ефективним виявився прийом аналогії, який допоміг пояснити чим відрізняються поняття «слово» і «речення», наприклад: *(Діти, ви збирали колись розсіпані намистинки? Ви брали нитку і нанизували на неї намистинки одну за іншою. Подивіться: в руці у мене перлинка. Вона красива, блискуча, але одну перлинку не можна десь застосувати. А якщо таких перлинок багато, то з них можна зробити намисто, якщо підібрати потрібні за розміром намистинки. З подібним явищем ми зустрічаємося і в українській мові. Одне слово саме по собі не висловлює якусь думку, не повідомляє інформацію. Але якщо декілька слів*

об'єднати за змістом, то вийде речення. Речення складається з кількох слів, які пов'язані за змістом...).

Великий інтерес викликали завдання щодо підготовки евристичних бесід під час вивчення нового матеріалу. Цікавим прикладом слугував зразок евристичної бесіди, а саме: *«Діти, прочитайте речення: Вона дуже гарно малює. Про кого в ньому йдеться? Чому не можна точно сказати про кого говориться? Які слова можна підставити замість вона?(Мама, бабуся, сестричка, школярка, учителька). На яке питання відповідає слово вона? (Хто?) А чи можна віднести це слово до іменників? Чому не можна? (Слово вона не називає ні предмет, ні особу). Отже, слово вона не називає ні особу, ні предмет, хоча і відповідає на питання хто? що? Замість якої частини мови ми вживали слово вона? (Замість іменника). Таким чином, слово вона відноситься до займенників... До займенників відносяться і слова він, вона, воно, вони...»* [6, 135].

Непростим для майбутніх педагогів виявилось формулювання загальної мети навчального діалогу, наприклад: *«Я хочу, щоб третьокласники за допомогою висунення та перевірки своїх гіпотез сформулювали правило про правопис префіксів з-, с-»*. Адже такий спосіб формулювання загальної мети інформаційного діалогу спонукав до іншої стратегії і тактики вивчення нового матеріалу.

Важливого значення ми надавали формулюванню конкретної мети перед вивченням нової теми учнями – чіткого показу молодшим школярам, про що учитель збирається говорити, що власне він хоче запропонувати учням для пізнання і кращого розуміння. Студенти з'ясували, що під час педагогічної практики вони застосовували просте (без проблеми) формулювання конкретної мети інформаційного діалогу, наприклад: *«Сьогодні я розповім вам, чому дерево не тоне у воді»*. Ознайомившись із визначенням конкретної мети з риторичним опрацюванням (постановка проблеми перед учнями), майбутні педагоги оцінили та обґрунтували її переваги, та сформулювали таким чином: *«Чи кидали ви у воду монетку? Вона тоне, чи ні?... Давайте разом з'ясуємо, чому метал у воді тоне, а дерево – ні»...*

З метою розвитку умінь риторизації навчального завдання майбутні вчителі початкової школи вчилися створювати життєвої ситуації та переводити їх риторичну площину, наприклад:

- *Поміркуй, як можна дізнатися, чи уважні школярі. Висловлюй думку за зразком: «Я думаю, що школярі уважні слухачі, тому що...»;*
- *Спробуй себе в ролі журналіста. Задай запитання однокласникові / однокласниці «Чому чемна людина повинна вміти слухати?» Послухай відповідь. Які чарівні слова має вживати журналіст? Напиши;*
- *Склади разом із однокласником / однокласницею поради, як стати уважним слухачем. Презентуйте поради класу. Д о в і д к а: послухай, не перебивай, відповідай, говори, уважний, чемний, зупинитись.*

- *Допоможи Оленці бути ввічливою. Запиши ввічливі слова. Оленка пішла до бібліотеки за новою книжкою. Вона зайшла в бібліотеку й промовила: «___». Бібліотекарка записувала у зошит назви книжок. Дівчинка звернулася до неї: «___». Бібліотекарка дала дівчинці книжку. Оленка сказала: «___», й пішла до класу;*
- *Допоможіть героям мультфільму розв'язати задачу. Тихо-тихо падав за вікном пухнастий сніг. «Скоро День народження у свинки Мами», – мовила свинка Пеппа. «Потрібно виготовляти подарунки», – сказав її брат Джордж. Пеппа наклеїла на листівку 15 квіточок. «Давай допоможу», – говорить Пеппа до Джорджа. «Ні, я хочу сам завершити роботу!» – відповів брат. Але наклеїв на 4 квіточки менше. Скільки квіточок наклеїв Джордж?*

У процесі створення завдань студенти керувалися розробленою О. Сальніковою моделлю риторизації:

1. Визначити практичну значимість завдання. Як можна використати досліджуваний матеріал в житті? Як він пов'язаний з іншими розділами курсу? Іншими предметами?
2. Описати мовленнєву ситуацію. Яка роль відводиться учневі? Чи знайома йому ця роль? Наскільки реальна подібна ситуація в житті?
3. Сформулювати комунікативний намір. Яких результатів повинен досягти учень? Як оцінити ефективність мовленнєвої поведінки?
4. Сформулювати завдання. Переконатися, що під час виконання завдання можливі різні варіанти його вирішення. Перевірити, чи не міститься в тексті завдання очевидна підказка або зайвий дидактизм, які нав'язують визначену точку зору.
5. Включити в текст завдання запитання, пов'язані з обґрунтуванням позиції учня.
6. Запропонувати запитання для рефлексії [13, с. 4 – 5].

З метою перевірки рівня сформованості готовності майбутнього вчителя початкової школи до риторизації освітнього процесу після вивчення навальної дисципліни «Педагогічна риторика» ми застосовувати розроблені й апробовані нами параметри та критерії оцінювання рівня МРД (найвищий бал – 3).

1. *Оцінка темпу спілкування:*
 - оптимальний, змінюється відповідно до мети словесної дії – 3 бали;
 - зашвидкий або уповільнений – 2 бали;
 - механічний, випадковий, некерований – 1 бал.
2. *Оцінка тональності мовлення:*
 - відкрита, бадьора, привітна, мелодійна, емоційна – 3 бали;
 - недостатньо мелодійна, недостатньо емоційна – 2 бали;
 - безладна, роздратована, немелодійна, неемоційна – 1 бал.
3. *Оцінка способу контактування:*
 - переконливий, діалогічний, добродійний – 3 бали;
 - відсторонений, монологічний – 2 бали;
 - примусовий, вимагальний – 1 бал.

4. *Оцінка жестикуляції:*
 - відкрита, доречна, різноманітна (вказівна, зображувальна, ритмічна, емоційна), відповідає характеру мовленого та аудиторії – 3 бали;
 - скута, не завжди узгоджена з характером мовлення – 2 бали;
 - закрита, безладна, стурбована, недоречна, відсутня –1 бал.
5. *Оцінка міміки:*
 - приємна, відповідає змісту мовленого, передає необхідні емоції (радість, натхнення, здивування, співчуття) – 3 бали;
 - не завжди відповідає змісту мовленого, не завжди передає необхідні емоції – 2 бали;
 - неприємна, похмура, не відповідає змісту мовленого, застиглий вираз обличчя –1 бал.
6. *Оцінка зорового контакту:*
 - звернений до всіх учнів, відповідає конкретній мовленнєвій ситуації – 3 бали;
 - звернений до кількох учнів, не завжди відповідає конкретній мовленнєвій ситуації – 2 бали;
 - відсутній (спрямований у вікно, стелю, конспект уроку тощо) – 1 бал.
7. *Оцінка постави:*
 - пряма, правильна, енергійна – 3 бали;
 - незручна – 2 бали;
 - скута, агресивна –1 бал.
8. *Оцінка положення голови:*
 - слухаючого (голова трохи нахилена набік і донизу); передає сигнал уваги до учня – 3 бали;
 - президента (голова схилена трохи набік і відхилена трохи назад); передає інтонацію «Я Вас уважно слухаю, але не забувайте, хто я» – 2 бали;
 - агресора, володаря (підборіддя до грудей і погляд із під лоба); викликає відчуття тривоги –1 бал.
9. *Оцінка рухливості:*
 - оптимальна рухливість – 3 бали;
 - не завжди доцільна рухливість – 2 бали;
 - малорухливість –1 бал.
10. *Оцінка сили голосу:*
 - оптимальна звучність, варіюється в залежності від змісту мовленого – 3 бали;
 - надмірна звучність або тиха звучність – 2 бали;
 - слабка, невпевнена звучність –1 бал.
11. *Оцінка висоти голосу:*
 - оптимальна – 3 бали;
 - надвисока або наднизька – 2 бали;
 - незмінна, монотонна –1 бал.
12. *Оцінка діапазону голосу:*
 - великий (голос рухливий, інтонаційно багатий) – 3 бали;
 - середній – 2 бали;

- малий (нерухливий голос) – 1 бал.
13. *Оцінка логічного наголошення:*
- логічно правильно наголошує головні слова, доцільно застосовує різні види наголошення (посилення / підвищення / уповільнення) – 3 бали;
 - посилено (підкреслено) вимовляються всі слова (повчальний, менторський тон) – 2 бали;
 - відсутність логічного наголошення головних слів (монотонне мовлення) – 1 бал.
14. *Оцінка правильності наголосу:*
- повністю відповідає нормам літературної вимови – 3 бали;
 - не завжди відповідає нормам літературної вимови – 2 бали;
 - не відповідає нормам літературної вимови – 1 бал.
15. *Оцінка орфоепічної правильності:*
- повністю відповідає вимогам літературної вимови – 3 бали;
 - не завжди відповідає вимогам літературної вимови – 2 бали;
 - не відповідає вимогам літературної вимови – 1 бал.
16. *Оцінка тембру:*
- приємний, теплий, мажорний, натхненний – 3 бали;
 - елегантний, меланхолічний, журливий – 2 бали;
 - обурений, похмурий, гортанний, пронизливий – 1 бал.
17. *Оцінка чіткості артикуляції (вимови):*
- чітка – 3 бали;
 - недостатньо чітка – 2 бали;
 - нечітка, утруднена – 1 бал.
18. *Оцінка дихання:*
- кероване, комбіноване (грудино-черевне), вільне, безшумне – 3 бали;
 - недостатньо кероване, поверхнєве (ключичне / грудне) – 2 бали;
 - некероване, задишка, «ковтання» в словах останніх складів – 1 бал.
19. *Оцінка виду спілкування:*
- духовне міжособистісне – 3 бали;
 - формальне (контакт масок), формально-рольове – 2 бали;
 - маніпулятивне – 1 бал.
20. *Оцінка атмосфери спілкування:*
- постійно і доцільно застосовує звертання («Як ви розумієте...», «Самі бачите, що...»), запитання («Ви не втомилися?», «Не швидко?»), різноманітні фрази («Подумайте, будь-ласка...», «Давайте подивимось...», «Згадали, так?», «Сподіваюся, це не викликатиме сумнівів», «Із цим ви погоджуєтесь?», «Це всім зрозуміло?», «Давайте разом сформулюємо... або виведемо...» тощо) до учнів – 3 бали;
 - інколи застосовує звертання, запитання, різноманітні фрази до учнів – 2 бали;
 - не застосовує звертання, запитання, різноманітні фрази до учнів – 1 бал.

21. *Оцінка мотивації учнів:*
- достатня – 3 бали;
 - недостатня – 2 бали;
 - відсутня – 1 бал.
22. *Оцінка змісту повідомленого матеріалу:*
- цікавий, наявні мовні засоби, прийоми зацікавлення аудиторії – 3 бали;
 - інколи цікавий – 2 бали;
 - нецікавий – 1 бал.
23. *Оцінка привернення уваги учнів:*
- постійно привертає увагу учнів, застосовуючи пряму вимогу уваги («Послухайте, будь ласка...», «Прошу звернути на це увагу...»; «Я ще раз звертаю вашу увагу на ...»), паузи, голосові прийоми, несподіванки, займенники I та II особи («Я спробую вас переконати в тому, що...», «Вам відомо, що...», «Звісно вас цікавить...», «Я не можу не поділитися з вами своїми враженнями, міркуваннями», дієслова у формі I та II особи наказового способу («Поміркуємо!», «Спробуємо розібратися!», «Виправте, якщо я помилилася!», «З'ясуємо...», «Уважно послухайте!..», «Думаймо!..» – 3 бали;
 - не завжди привертає увагу учнів, коли потрібно – 2 бали;
 - не керує увагою учнів – 1 бал.
24. *Оцінка емоційного комфорту:*
- постійно схвалює дії учнів («Правильно!», «Згоден!», «Молодці, правильно!», «Я був переконаний, що ви знаєте...» та ін.), створює піднесений настрій, ситуації успіху – 3 бали;
 - не завжди схвалює дії учнів, інколи створює ситуації успіху – 2 бали;
 - не схвалює дії учнів, не створює ситуацій успіху – 1 бал.
25. *Оцінка активізації мислення учнів:*
- постійно і доцільно застосовує засоби активізації мислення учнів (ігрова ситуація / проблемна ситуація / запитання, яке активізує / міркування вголос / діалог / дискусія) – 3 бали;
 - інколи активізує мисленнєву діяльність учнів – 2 бали;
 - не активізує мисленнєву діяльність учнів – 1 бал.
26. *Оцінка інформаційної промови (інформаційного діалогу):*
- цікава інформація, чітка композиція (вступ, основна частина, заключна частина), доцільний новий матеріал, викликає інтерес, подається невеличкими порціями, конкретний зміст, наявні драматичні елементи – 3 бали;
 - інколи цікава інформація, відсутні драматичні елементи, не завжди викликає інтерес, матеріал не подається порціями, один із елементів композиції може бути відсутній – 2 бали;
 - інформація нецікава, драматичні моменти відсутні, нечітка композиція – 1 бал.
27. *Оцінка вступного слова:*
- чітко націлює учнів на заплановану діяльність, готує до сприйняття навчального матеріалу, створює відповідний

емоційний настрій, розкриває важливість й новизну проблеми уроку, оптимальне у часовому вимірі – 3 бали;

- недостатньо націлює учнів на заплановану діяльність, сприйняття навчального матеріалу, частково розкриває важливість й новизну проблеми уроку – 2 бали;
- не націлює учнів на заплановану діяльність, не створює відповідний емоційний настрій, не розкриває важливість й новизну проблеми уроку, нераціональне у часовому вимірі – 1 бал.

28. *Оцінка пояснювальної промови (пояснення матеріалу):*

- чітко і доступно пояснює новий матеріал, забезпечує отримання нової уяви про предмет та його засвоєння, наявний аналіз конкретних фактів, сприяє слідуванню за думкою вчителя та її розумінню, у разі необхідності може обґрунтувати логічним доведенням або заперечити яке-небудь положення, твердження – 3 бали;
- не завжди чітко і доступно пояснює новий матеріал, аналізує конкретні факти – 2 бали;
- порушені послідовність і доступність пояснення навчального матеріалу, відсутній аналіз конкретних фактів – 1 бал.

29. *Оцінка бесіди:*

- включає чітко визначені запитання до учнів, створює проблемну ситуацію, її усвідомлення і вирішення, залучає всіх учнів до активної роботи – 3 бали;
- включає запитання до учнів, проте не сприяє розв'язанню проблемної ситуації, залучає лише частину учнів до активної діяльності – 2 бали;
- недоцільно визначено запитання до учнів, відсутня проблемна ситуація, залучено лише кількох школярів до активної роботи – 1 бал.

30. *Оцінка узагальненого слова:*

- чітко узагальнює і систематизує навчальний матеріал, виділяє головне і другорядне, доцільно застосовує первинні узагальнення під час сприйняття учнями інформації, локальні – на етапі осмислення знань, міжпонятійні – з метою визначення загальних і суттєвих ознак і властивостей, об'єднання засвоєних понять у системи – 3 бали;
- не завжди чітко узагальнює і систематизує навчальний матеріал, не виділяє головне і другорядне, суттєве і несуттєве, зрозуміле і незрозуміле – 2 бали;
- не узагальнює і не систематизує навчальний матеріал – 1 бал.

31. *Оцінка відповіді вчителя на запитання учнів:*

- лаконічна, конкретна, максимально коротка і змістовна – 3 бали;
- недостатньо лаконічна, не завжди конкретна і змістовна – 2 бали;
- незрозуміла, занадто довга, загальна – 1 бал.

32. *Оцінювальне висловлення (коментоване оцінювання відповідей учнів):*

- ввічливе, чітке, доступне, обґрунтоване, об'єктивне, містить вказівки про успіхи і недоліки учня – 3 бали;
- недостатньо вмотивоване, містить вказівки лише на недоліки учня – 2 бали;
- нечітке, необґрунтоване, необ'єктивне, не містить вказівки про успіхи і недоліки учня – 1 бал.

33. *Рефлексія власної МРД:*

- всебічно, ґрунтовно аналізує власну МРД, аргументовано оцінює її позитивні та негативні прояви, чітко визначає подальші дії щодо підвищення рівня МРД – 3 бали;
- не завжди легко аналізує, оцінює власну МРД на уроці та визначає подальші дії щодо удосконалення мовленнєво-риторичних умінь – 2 бали;
- не вміє аналізувати власну МРД та визначати подальші дії щодо її вдосконалення – 1 бал.

Оцінювання здійснювалося за трибальною шкалою та обраховувалася загальна сума балів: 90 – 99 балів – високий рівень МРД; 80 – 89 балів – достатній рівень МРД; 50 – 79 балів – середній рівень МРД; 0 – 49 балів – низький рівень МРД.

Нами було проаналізовано уроки 25 студентів другого освітнього рівня (магістерський) за розробленими параметрами і критеріями до початку викладання дисципліни «Педагогічна риторика». Результати виявилися такими: 12% студентів мали високий рівень МРД, 28% – достатній, 52% – середній, 8% – низький. Підсумковий зріз показав позитивну динаміку щодо рівня сформованості МРД у майбутніх учителів початкової школи та їхньої готовності до риторизації освітнього процесу, а саме: 20% студентів мали високий рівень МРД, 60% – достатній, 32% – середній, низький рівень не зафіксований. Позитивним є збільшення кількості респондентів, які мали високий і достатній рівні сформованості МРД.

Окрім того, під час співбесіди 100% учителів початкової школи висловилися про необхідність мовленнєво-риторичного компонента в системі підготовки педагога, який, на їхню думку, сприятиме більш швидкому професійному становленню та риторизації освітнього процесу.

Отже, підготовка вчителя початкової школи до МРД здійснюватиметься ефективно за умови чітко спланованої системи, яка повинна включати певні загальнодидактичні і специфічні принципи навчання, дидактичні умови, інноваційні організаційні форми і методи навчання, діагностування, персоніфікацію, інноваційність, контекстуальне включення, риторизацію освітнього процесу, навчального предмета, навчального завдання.

Контрольних зріз після вивчення навчальної дисципліни «Педагогічна риторика» уможливив перевірку рівня готовності майбутніх педагогів до МРД та риторизації освітнього процесу. Це засвідчило позитивною динамікою, яка характеризувалася підвищенням у студентів високого і достатнього рівнів сформованості МРД, а також відсутністю низького рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Г.Л. Актуальність новаторських ідей В.О. Сухомлинського щодо мовленнєво-риторичної діяльності вчителя XXI століття / Г.Л. Бондаренко // Вісник наукової лабораторії «В.О. Сухомлинський і школа XXI століття» : 20-річчю від заснування науково-дослідної лабораторії присвячується / за ред. В.Г. Кузя. – Умань : ФОР Жовтий О.О., 2016. – Випуск X. – С. 22-30.
2. Бондаренко Г. Діагностика мовленнєво-риторичної діяльності вчителя початкової школи на уроці / Г. Бондаренко // Початкова школа і сучасність. – 2015. – №10. – С. 3-7.
3. Бондаренко Г.Л. Методичні засади підготовки вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності / Г.Л. Бондаренко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць / гол. ред. В.І. Судаков. Вип. 1 (30). – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2016. – С. 13-19.
4. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
5. Горобець Л. Н. Риторические жанры педагогического дискурса / Горобець Людмила Николаевна // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. – СПб., 2008. – № 11(62): Общественные и гуманитарные науки (философия, языкознание, литературоведение, культурология, экономика, право, история, социология, педагогика, психология). – С. 219-225.
6. Комплексний підхід до фахової підготовки сучасного вчителя початкових класів : монографія / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. – 312 с.
7. Кучеренко І. Риторизація сучасного уроку української мови: зміст і шляхи реалізації // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – Випуск 45. – 2013. – С. 68-69.
8. Минеева С.А. Проблемы и трудности риторизации [Электронный ресурс] / С.А. Минеева. – Режим доступа : http://lab-ritor.ucoz.ru/index/mineeva_s_a_problemy_i_trudnosti_ritorizacii/0-65
9. Ницета В. Риторична компетентність і риторизація як педагогічні інновації / В. Ницета // Теоретичні та прикладні аспекти інноватизації вищої професійної освіти : [міжнарод. колект. моногр.] / колект. авторів; за ред. д.пед.н., проф. І. Секрет. – Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2013. – С. 95-124.
10. Ницета В. А. Теоретико-методологічне обґрунтування риторичного підходу до навчання мови в школі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Випуск 57. – С. 207-212.
11. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
12. Педагогическая риторика: Рабочая тетрадь / под общей редакцией Н. А. Ипполитовой. – М. : ООО Агентство «КРПА Олимп», 2004. – 128 с.
13. Сальникова О. А. Модель риторизации учебного задания / О. А. Сальникова // Начальная школа плюс до и после. – 2012. – № 2. – С. 1-5.
14. Сухомлинський В. О. Розумова праця і зв'язок школи з життям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т.5. – С.53-69.

15. Усанова О. Г. Лингводидактические принципы формирования социально-коммуникативной компетентности студентов современного вуза / О. Г. Усанова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2012. – №7. – Том 71. – С.19-21.
16. Burbules N. Postmodern Doubt and Philosophy of Education // Philosophy of Education 1995. http://ed.uiuc.edu/EPS/PES-Yearbook/95_docs/burbules.htm
17. Leloup S. L'enseignant et les représentations du cours «idéal». – Université de Reims, 2003. – Pp. 328-351.

Наукове видання

**НАВЧАННЯ Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ВИКЛИКАХ
СЬОГОДЕННЯ**

Монографія

Відповідальні за випуск: *О. В. Лобова, І. П. Рогальська-Яблонська*

Відповідальність за зміст своїх публікацій несуть автори

Комп'ютерна верстка *С.П. Цьома*

Підп. до друку 27.03.2018.

Формат 60x84/16. Гарнітура Arial.

Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 25,81.

Ум. фарб.-відб. 25,81. Обл.-вид. арк. 30,48.

Тираж 100 пр. Вид. № 37.

Видавець і виготовлювач:

ФОП Цьома С.П. 40002, м. Суми, вул. Роменська, 100.

Тел.: 066-293-34-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.